

ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Видавництво «Гілея»

 Гілея

Науковий вісник

Випуск 157 (№ 6-9)

Ч. 1. Історичні науки

Київ – 2020

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 123

**УКРАЇНА – ТУРЕЧЧИНА:
СТАНОВЛЕННЯ МІЖДЕРЖАВНИХ
І ДИПЛОМАТИЧНИХ ВЗАЄМИН
(1917–1921 РР.)**

**UKRAINE – TURKEY:
THE FORMATION OF INTERSTATE
AND DIPLOMATIC RELATIONS
(1917–1921)**

Гай-Нижник П. П.,

доктор історичних наук, заступник директора,
Науково-дослідний інститут українознавства
МОН України (Київ, Україна),
e-mail: Hai-Nyzhnyk@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8912-8398>

Hai-Nyzhnyk P.,

Doctor of History, Deputy Director, Scientific Research
Institute of Ukrainian Studies, Ministry of Education
and Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine),
e-mail: Hai-Nyzhnyk@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8912-8398>

У статті висвітлюється південно-східний вектор української дипломатії в період від 1917 по 1921 роки, зокрема становлення українсько-турецьких взаємин. Відображено налагодження політико-дипломатичних та фінансово-економічних відносин між УНР і Українською Державою з Османською імперією на початку ХХ ст.

Ключові слова: українсько-турецькі взаємини, дипломатія, Османська імперія, Українська Держава, УНР.

The article covers the south-eastern vector of Ukrainian diplomacy in the period from 1917 to 1921, in particular the formation of Ukrainian-Turkish relations. The establishment of political-diplomatic and financial-economic relations between the Ukrainian People's Republic and the Ukrainian State with the Ottoman Empire in the early XX century is reflected.

Keywords: Ukrainian-Turkish relations, diplomacy, Ottoman Empire, Ukrainian State, UPR.

На початку ХХ ст. молода Українська державність, що відродилася поміж бойовищ Першої світової війни й серед вогнища революції в Російській імперії природно, в силу історичних обставин, була аж надто вразлива від європейських військово-політичних і соціально-економічних впливів провідних тогочасних гравців на планетарній шахівниці. Однак за таких геополітичних обставин Україна все ж прагла не стати розмінною монетою на світовому міждержавному ринку інтересів та зазіхань їй, в міру можливого, намагалася і планувала вийти з-під «опікунської» орбіти сильних того світу, які вже четвертий рік з двох таборів несамовито нищили одне одного за панування над світовими ресурсами і територіями.

Перебіг перемовин урядовців УНР з представниками Антанти у листопаді–грудні 1917 р. і на початку січня 1918 р. та позиція делегатів Української Центральної Ради під час переговорів у Бересті з країнами Почв'їрного блоку, або ж зовнішньополітичні і фінансово-економічні зусилля Української Держави (Гетьманату) упродовж травня–листопада 1918 р. тощо, яскраво свідчать, що попри відсутність політичного досвіду і внутрішньої сталості, молода українська дипломатія набувала навичків міжнародних відносин безпосередньо у бухливого плінні становлення державності й прагла грати власну, самостійну роллю на світовій арені. Чи вдало? Здебільшого – ні, проте й причин цьому був цілий оберемок (як об'єктивних, так і суб'єктивних) і не завжди вони були залежні від дій українського уряду. Цілком природно, що головним полем зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності урядів України були терени Центрально-Східної Європи, в тому числі й в силу доконаних історичних обставин, на які припала пора відродження Української державності.

Проте було б засадничо невірним вважати, що східний вектор зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів державної України обмежувався лише її безпосередніми на той час географічними сусідами, що поставали як квазідержави з уламків царської Росії (РСФРР, Всевелике військо Донське, Північний Кавказ чи Терек тощо). Інтереси України вже у ті часи сягали далі на схід – в Азію, на просторі терени величезної Османської імперії, у Закавказзя і ген – у Персію (Іран). Так, одним з ключових завдань першого ж посла УНР в Істамбулі М. Левитського вже навесні 1918 р. було зав'язання контактів з перським представником у Туреччині й налагодження тісних зносин з Персією, а також просування української присутності у Грузії, Вірменії та Азербайджані [38, арк. 5].

Не менш амбітні наміри мав і уряд Української Держави за гетьманування П. Скоропадського. Вже влітку 1918 р. українські урядовці не оминули увагою колишнього шахиншаха Персії (Ірану) з династії Каджарів Мугаммеда Алішаха, який після втрати престолу у 1909 р. утік до Росії й згодом оселився з сім'єю, почетом і гаремом з п'ятидесяти наложниць в Одесі у величезній палацо-

вій садибі Бржозовського, що по вул. Гоголя, 2. Уряд гетьмана не лише уважно стежив за життям шаха з політичного огляду (адже його син Султан Ахмад-шах все ще правив країною, хоч і був залежним від регентів і вождів бахтіярських племен), але й завбачливо наклав на Мугаммеда Алі-шаха подохідний податок (при цьому даючи тому не сплачувати його вчасно, залізаючи у борги і зобов'язання від української державної скарбниці) [33, арк. 80 зв.].

Крім того, український уряд наполегливо стелив собі політико-дипломатичний і фінансово-економічний шлях до Персії, який мав пролягти саме через Туреччину та Закавказзя. Вже 30 липня 1918 р. посол Української Держави в Німеччині барон Ф. Штейнгель розмірковував над східними (перськими) перспективами України у звіті до очільника МЗС Д. Дорошенка з проханням до того звернути увагу гетьмана П. Скоропадського на те, що Грузія могла б стати для України шляхом до усього Закавказзя й далі у Персію, а Україна має реальну можливість стати експортером-монополістом у постачанні українського збіжжя та сировини через Грузію у Закавказзя, Персію та до східних провінцій Османської імперії тощо [40, арк. 39]. Тож саме Грузія і Туреччина розглядалися київським урядом як стратегічні геополітичні та економічні партнери України у її просуванні своїх торговельних і фінансових інтересів на Схід.

Українсько-турецьке зближення за новітніх часів розпочалося задовго до відновлення Україною своєї державності на початку ХХ ст. Поштовхом до цього послугував початок Першої світової війни, коли давні прагнення українців до відродження власної державності переплелися зі стратегічними військово-політичними і фінансово-економічними інтересами Центральних держав загалом і Османської імперії зокрема [9; 10].

Саме у цей час відбуваються перші неофіційні стосунки між українсько-турецькими політичними чинниками, пов'язані з діяльністю місій Союзу визволення України (СВУ) та Головної Української Ради (ГУР) в Істамбулі [45, s. 177]. Так, представник СВУ в Туреччині Мар'ян Меленевський (Басок), що прибув до Істамбула у жовтні 1914 р., одразу ж розвинув активну діяльність серед османських військово-політичних кіл [45, с. 182]. Вже на третій день після приїзду, М. Меленевського було прийнято у столиці Османської Республіки міністром внутрішніх справ Туреччини Талаат-беєм, котрий заявив, що «турецький уряд сприятиме українському народу у справі створення ним незалежної держави» [43, арк. 28]. Зі свого боку делегати ГУР Л. Цегельський і С. Баран домоглися зустрічі з такими провідними османськими політиками як Енвер-паша і Талаат-бей. Вони запевнили українців у тому, що Туреччи-

на сприятиме створенню на руїнах переможеної Росії незалежної Української держави, яка постане охоронним муром проти російської навали на Балкани і в Середземномор'я [22, с. 11]. Крім того, поширення розголосу про політичні перемовини в Істамбулі делегатів від СВУ спричинило до зацікавлення українським питанням більш ширших кіл турецького політикуму, а «інтелігентні турки цілком захопилися українською справою, – повідомлялося у «Вістнику СВУ» навесні 1915 р. – Всі вони, здивавши кого-небудь з українців, зачинають розмову про Україну, про змагання українців і щиро бажають визволення з-під Москви» [3, с. 9]. Так, наприклад, наприкінці жовтня 1914 р. газета «Тасфір-і-Ефкіар» у статті під назвою «Нова держава» переконувала читачів, що утворення Української держави буде значною послугою світові й людяності. Дещо по-іншому, але цілком обгрунтовано і доволі логічно, міркувала на своїх шпальтах французькомовна газета молодотурків «Жен Тюрк», зауважуючи, що «інтереси українців тісно пов'язані з інтересами Туреччини. Українська держава, якої жадають для себе українці, відділила б Росію від узбережжя Чорного моря. Створення неросійської слов'янської держави увільнило би Туреччину від політики інтриг і забаганок російського царства, яке прагне до того, щоб запанувати над Константинополем і морськими протоками» [2, с. 17]. Представництво СВУ в Туреччині видавало лютючки для османських вояків («Asker») та інформативну публікацію «Ukrayna, Rusya, Türkiye, Magâlemer nesmu'asi» (1915).

Та все ж, справжнім успіхом місіонерів СВУ в Туреччині стала декларація міністра внутрішніх справ Османської імперії Талаат-бея з українського питання, що була опублікована 24 листопада 1914 р. У ній він заявив, що Висока Порта, так само як кабінети берлінський і віденський, визнає необхідність визволення

України з-під російського панування. Після розгрому Російської імперії, запевняв міністр, султанський уряд допоможе українському народові створити власну незалежну державу. Прикметно, що Союз визволення України визнавався ним як загальнонаціональний представницький орган українського народу, що живе в підросійській Україні. Відтак, то був чи не перший офіційний публічний документ державного рівня і міжнародного значення, у якому за українським народом визнавалося природно-політичне право на створення власної незалежної національної держави.

Представники СВУ прагли домогтися від османського уряду також і цілком практичних кроків, а саме: сприяння у створенні українського військового з'єднання, яке спільно з турецькими військами висадилося б на Кубані чи у пів-

нічному Причорномор'ї (в районі Одеси), з тим, аби здійснити там вибух національно-визвольного руху українців проти російського царату [49]. При цьому слід додати, що подібне національно-визвольне повстання готувалося на Кавказі і на Кубані спеціальним німецько-турецьким комітетом, а українські емісари від СВУ, звісно ж, перебували у цій розробці військових штабів зазначених союзників по Четвертому блоку як додатковий елемент і стимулятор, в тому числі й щодо організації збройного протицарського виступу на російському Чорноморському флоті [51]. У цьому контексті між представниками СВУ та довіреними особами військового міністра Високої Порти Енвера-паші в Істамбулі навіть відбулося обговорення питання турецько-українського співробітництва щодо висадки в одному з пунктів російського Чорноморського узбережжя українського збройного підрозділу за підтримки значних турецьких сил, що мало би викликати національно-революційний рух в Україні [44; 47; 48; 50]. Утім, усі ці плани і сподівання виявилися марними.

На новий щабель українсько-турецькі взаємини внісела Лютнева (1917 р.) революція в Росії та розвій на її теренах українського національно-революційного руху. Саме тоді у турецькому Трапезунді було організовано Українську Громаду, яка почала друкувати «Вісті Української Громади міста Трапезунду» (редактор – Григорій Хименко). У вересні 1917 р. Українська Центральна Рада призначила Миколу Свідерського комісаром Трапезундського району, який готував українізацію військових частин в колишній російській імператорській армії. Там він також налагодив видання газети «Вісті Українського військового з'їзду Кавказького фронту» (цей Військовий з'їзд було скликано у Трапезунді у жовтні 1917 р.). На початку 1918 р. російське військо евакуювало Трапезунд і всі українці виїхали в Україну.

Тим часом в Росії владу захопили більшовики, які спрямували свої війська проти щойно проголошеної Української Народної Республіки. Вже наприкінці січня 1918 р. до Києва підступили радянсько-більшовицькі війська під проводом М. Муравйова (бомбардування міста тривало 11 днів – від 15 до 26 січня 1918 р.) [14, с. 204]. 25 січня 1918 р. Рада народних міністрів УНР змушена була евакуюватися зі столиці (спочатку державний провід перебрався до Житомира, а потім – до Сарн). Тепер врятувати Центральну Раду від остаточного розгрому могла лише стороння допомога. Ця допомога прийшла від країн Почв'ірно-го (Центрального) блоку. Самостійний статус УНР дав можливість Україні укласти союзницький Берестейський (Брестський) договір з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною.

Між тим у Бересті українська делегація вела нелегкі перемовини з представниками Центральних держав (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина) щодо укладання мирного договору й надання цими країнами військової допомоги УНР в боротьбі з більшовицькими загарбниками. У приватному форматі переговори української і турець-

кої делегацій відбулися 17 січня 1918 р. на яких основними питаннями були визначення кордонів України (надто – південних і східних) та взаємного сусідства на Чорному морі. Турецькі представники наголошували, що питання Чорного моря і пропливу через Дарданелли мають бути «пробним каменем» для дружніх взаємин між двома державами. Окремо йшлося й про перспективи підтримки Україною мусульманських громад у Криму та на Кавказі. На це українська делегація заявила, що відносини УНР з Кавказом «ширі та дружні», але Україна відмежується від справи внутрішньої організації Кавказу. Зрештою перемовники дійшли до узгодженого знаменника, що українсько-турецький договір можна буде укласти одразу ж після підписання основного договору [25, с. 345]. Турки підтвердили свій намір підтримати УНР й на пленарному засіданні 1 лютого, коли щодо претензій більшовиків зауважили на проголошені радянською делегацією заяви про права націй на самовизначення й, відтак, запропонували визнати саме за українською стороною виключне право самим вирішувати свою долю [29, с. 228–230].

9 лютого 1918 р. на останньому пленарному засіданні української частини мирової конференції у Бересті, яке від імені Центральних держав відкрив промовою Р. Кюльман, а від України слово-відповідь виголосив О. Севрюк, сторони підписали мировий договір [5, с. 7–22; 20, с. 15]. Висока Порта визнала УНР незалежною державою. Цей міжнародно-правовий акт передбачав негайне встановлення дипломатичних і консульських зносин (ст. IV), звільнення військовополонених (ст. VI), започаткування товарообміну між країнами-підписантами (ст. VII), налагодження поштово-телеграфного зв'язку, виплата компенсацій особам обох держав, які постраждали внаслідок війни тощо [18, с. 84–87]. З турецького боку договір підписали великий візир і міністр внутрішніх справ, член Османської Палати Мехмед Талаат-паша; міністр закордонних справ, член Османської Палати Ахмед Нессімі-бей; колишній великий візир, сенатор і посол Туреччини у Берліні, член Османської Палати Ібрагім Хаккі-паша; генерал кавалерії, колишній міністр оборони Ахмед Іззет-паша; з українського – офіційно уповноважені делегати Центральної Ради УНР: Олександр Севрюк, Микола Любинський та Микола Левитський.

На тій же церемонії було підписано й окремий українсько-німецький додатковий договір, який на рівноправній основі встановлював загальноприйняті у світі правові принципи відносин громадян та юридичних осіб двох сторін [4, с. 8–20]. 12 лютого 1918 р. українська делегація підписала з делегаціями Туреччини, Болгарії та Австро-Угорщини додаткові договори до мирового договору. Вони були подібними до українсько-німецького додаткового договору, укладеного 9 лютого [20, с. 15]. Тож 12 лютого 1918 р. було підписано й додатковий Українсько-турецький договір про дружбу і співробітництво, яким Османська імперія визнавала суверенність УНР, що передбачало встановлення офіційних міждержавних відносин, обмін вірчи-

ми грамотами та відкриття посольств у країнах. Зокрема, додатковою угодою визначалося призначення генеральних консулів, консулів і віце-консулів після ратифікації з дотриманням принципу взаємності. Визнавалася потреба підготовки консульської конвенції та інших актів, необхідних для регулювання міждержавних відносин.

Економічно-фінансові взаємини між Туреччиною та УНР «мали регулюватися, поки не укладено відповідний торговельний договір, на основі принципу найбільшого сприяння нації в торгівлі» [20, с. 312]. Водночас жодна зі сторін не мала претендувати на преференції, котрі інша надала би будь-якій країні, зв'язаній з нею митним союзом і що мала спільні з нею кордони (колонії, зарубіжні володіння та протекторати підлягали в цьому відношенні тому ж регулюванню, що й метрополія). Загалом фінансово-економічні умови договору були більш сприятливими саме для Центральних держав, але в ситуації, в якій опинилася на початку 1918 р. Україна, вони були не лише прийнятними, але й вкрай необхідними [9; 11, с. 22–37]. Договір скасовував усі закони, регламенти й накази, які були видані на території кожної сторони з огляду на воєнний стан. Окремі статті регулювали питання репатріації полонених та інтернованих, матеріальні компенсації та передбачали взаємні пільги. З огляду на брак будь-якої договірної бази взаємин, УНР і Туреччина домовилися укласти консульську конвенцію, а також інші акти [32, с. 14].

Першим тимчасовим представником України в Туреччині було призначено Миколу Левитського. Це рішення українського уряду було направлено великому візирю Талаату-паші листом від 8 квітня 1918 року [16, с. 337]. Того ж дня М. Левитський отримав вірчу грамоту й (разом з секретарем М. Вовком-Вовченком і урядовцем М. Ковальським) вирушив до Істамбула через Відень. У Відні український посол відвідав турецького посланника Гільмі-пашу [37, арк. 4; 39, арк. 5–6 зв.]. До османської столиці українська дипломатична місія прибула 19 квітня, яку зустрів представник турецького МЗС. Він супровів представників УНР до готелю «Пера-палас», де для них вже були підготовлені відповідні апартаменти. 20 квітня 1918 р. М. Левитський мав офіційну зустріч з керівником одного з відділів турецького МЗС Мухтар-беєм [28, с. 63], а вже 22 квітня посол УНР вручив оригінал вірчої грамоти великому візирю і копії – міністру закордонних справ Османської імперії. Того ж дня він відвіз і подав свої візитівні картки усім турецьким міністрам, муфтію Істамбула, а також австро-угорському, німецькому і болгарському послам в Туреччині (упродовж поточного тижня він обмінювався офіційними візитами з представниками дипломатичного корпусу) [39, арк. 5–6 зв.]. Першочерговими політичними завданнями М. Левитського у Туреччині були: опі-

кування Кримською проблемою, бессарабське та балканське питання, зносини з Персією (можливість контактів з перським представником у Туреччині) та події на Кавказі (зокрема становище українців, українські Північний Кавказ і Кубань, незалежність Грузії і Вірменії та питання створення окремої мусульманської держави на Кавказі) [38, арк. 5].

Тим часом 29 квітня 1918 р. у Києві відбулася зміна влади: внаслідок державного перевороту до влади прийшов ген. П. Скоропадський, що здобув диктаторські повноваження, УНР було повалено, а її заступила Українська Держава у формі гетьманату [6].

Новою владою було ухвалено рішення про відкликання призначених Центральною Радою дипломатичних представників УНР. Тож 15 травня 1918 р. в. о. міністра закордонних справ Української Держави М. Василенко повідомив М. Левитському про його відставку, на що той листом від 26 травня відповів, що він і так вважає «неможливим співробітничати з урядом, який зараз постав на Україні» [38, арк. 3]. Відтак, до середини червня посольством Української Держави в Туреччині керував М. Вовк-Вовченко, а потім – Петро Чикаленко. 10 липня 1918 р. послом до Істамбула було призначено правника Олександра Кістяковського, на ім'я якого навіть вже було виготовлено вірчу грамоту. Проте, як згадував міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко, «уже пароплав чекав в Одесі, вже було сповіщено турецький уряд, вже мав прибути до Києва турецький посол, а Кістяковський усе не їхав» [17, с. 271]. Тож довелося скасувати це призначення й терміново шукати нову кандидатуру на посланця до Османської імперії.

Зрештою, лише 21 жовтня 1918 р. призначення на цю посаду отримав колишній голова Київської губернської земської управи Михайло Суковкін. За спогадами Д. Дорошенка, він «був старий досвідчений громадський діяч, знав кілька мов, був знайомий з закордонним життям», але у певний час «відійшов від українства» [17, с. 272, 537]. До штату посольства увійшли також радник Лю-

цій Кобилянський, секретарі Михайло Любимський і князь Вячеслав Тенішев, старші урядовці Х. Пономаренко та О. Хоруженко, молодший канцелярський урядовець Ян Москаленко, перекладач Ю. Стеблін-Каменський, військовий аташе полковник В. Васильєв та військово-морський аташе, капітан першого рангу О. Зарудний.

Як засвідчував у власних звітах М. Суковкін, посольська місія Української Держави в Туреччині прибула до Істамбула 1 листопада 1918 р. й свої перші візити він відбув до міністра закордонних справ Османської імперії, послів Німеччини,

Австро-Угорщини й Болгарії та згодом (з деякою затримкою) відвідав османського великого візира й султана [38, арк. 24–25]. Турецький султан Мегмед VI прийняв українців з великими почестями, тепло привітав посла М. Суковкіна, а потім й особисто кожного з членів представництва, заявивши, що «дуже радий був пізнати нас і бажає нам добро-го життя в своїй державі» [13, с. 360].

Місія посольства Української Держави в Туреччині була нетривалою через історичні обставини (14 грудня 1918 р. гетьманат П. Скоропадського було повалено), проте відносно успішною та плідною. Перш за все, вітчизняній дипломатії за короткий термін вдалося через підписання спеціальної угоди досягти від Туреччини визнання Чорноморського флоту власністю Української Держави [26]. Крім того, з метою налагодження поштового й телеграфного зв'язку між Туреччиною й Українською Державою М. Суковкин ініціював підготовку підписання низки відповідних угод, а також практично досягнув визнання Високою Портою Криму як території Української Держави¹.

При цьому, слід наголосили й на проблеми геополітичного гатунку, що постали перед українськими дипломатами у Туреччині та значно ускладнювали їхню працю. Зокрема, йдеться про той факт, що гетьманські дипломати прибули до Істамбула в часі поразки Османської імперії у світовій війні: вже 30 жовтня 1918 р. представники турецького султана підписали Мудроське перемир'я з країнами Антанти, її кораблі зайшли у бухту Золотого Рогу, а 13 листопада союзницькі війська окупували столицю Порти. У підсумку, за наслідками світової війни Туреччина позбулася 1,22 млн кв. км своєї території (68,2%) й зазнала величезних фінансово-економічних збитків [7, с. 410–425].

Активно діяла у 1918 р. в українському напрямку й турецька дипломатія. На посаду посла в Українській Державі планувалося перевести керівника дипломатичної місії у Петрограді Фахреттіна-бея з виплатою щомісячно премії у сумі 30 тис. курушів, окрім заробітної платні [29, с. 228–230], але пер-

шим послом (уповноваженим міністром) Османської імперії у Києві став досвідчений державний діяч і дипломат, колишній османський посол у Греції 48-річний Ахмед Мухтар-бей Моллаогли [39, арк. 20]. Генеральним консулом Туреччини у Києві (за поданням Міністерства закордонних справ до адміністрації великого візира) указом султана Мегмеда VI Вагідедіна від 15 липня 1918 р. було призначено колишнього депутата турецького парламенту від міста Кютах'я Ахмеда Феріда-бея Тека [39, арк. 30]. Також були засновані консульські установи Туреччини у Харкові та Одесі [46, s. 390, 391]. До Харкова мав вирушити консул Рухи-бей Абдулгаді (призначений 12 серпня), а до Одеси – Ебурузз Намік-бей (призначений 3 вересня) [25, с. 347]. Турецькі дипломати прибули до українських міст восени 1918 р. після обміну ратифікаційними грамотами 22 серпня у Відні². Процедура відбувалася у приміщенні посольства Османської імперії у столиці Австро-Угорщини на вулиці принца Євгенія, в якій взяли участь повноважний посол Османської імперії в Австро-Угорській імперії Хусейн Гільмі-паша та радник посольства Української Держави в Австро-Угорській імперії, заступник посла Я. Токаржевський-Карашевич [19, с. 5; 41, арк. 7]. Під час ратифікації Берестейської угоди в Меджлісі Мебусані турецькі депутати зустріли оваціями доповідь міністра закордонних справ Ахмеда Несімі-бея, оскільки це був перший (переможний) договір Туреччини за три з половиною роки виснажливої світової війни. Звітуючись про переваги Берестейського договору та обумовлюючи позицію османів і делегацій Центральних держав на переговорах в Бересті, турецький міністр наголошував на економічній складовій цього міждержавного документа, вказуючи, що Україна зобов'язувалася здійснювати поставки до Туреччини сільськогосподарської та військової продукції, зокрема зернові, худобу, вугілля та залізо. Він також наголошував, така угода з Україною, надавала нового подиху економіці Туреччини, яка перебувала у стані економічної блокади з боку країн Антанти [45, s. 203].

Один з найвідоміших турецьких істориків ХХ ст. Акдес Німет Курат, зокрема, зауважував з цього приводу: «Хоча після укладення Берестейського мирного договору тісні взаємини між Україною та Туреччиною проіснували короткий час, значення цієї події знаходило відгук ще досить тривалий час в середовищі українських націоналістів. Позиція Туреччини згадувалася з вдячністю. Ця угода дійсно пов'язувала обидві країни шири-

¹ Питання приєднання до України Криму гетьманський уряд гостро поставив ще з перших днів свого існування, про що не раз заявляли не лише П. Скоропадський, а й його урядовці. Важливість вирішення для України цієї проблеми мало не лише політично-державницький, національний, воєнний, а й економічний підтекст. Півострів був важливим торговельним шляхом, на ньому набували широкого розвитку виноградарство, рибальство, малися сольові запаси тощо. Крім того, Крим був важливою ланкою інфраструктури південно-українського (причорноморського) господарства, відхід якого від загальноукраїнської міжпортової мережі створював би небезпеку для розвитку та зв'язку, зокрема, таких портів як Одеса та Маріуполь. Кримське питання, однак, одразу ж вийшло за рамки внутрішньо української проблеми. Півострів було окуповано німецькими військами, Туреччина також мала свої плани щодо нього.

² Спираючись на невиконання Україною зобов'язання про поставку Центральним державам збіжжя обсягом у 1 млн т до 31 липня 1918 р., Австро-Угорщина відмовилася не лише від реалізації умов Таємного протоколу, а й від ратифікації Берестейського мирного договору. За спільною згодою Німеччина та Австро-Угорщина порушили умови депозитного зберігання Таємного протоколу та його повернення українській стороні. Більше того, офіційний Відень вдався до безпрецедентного в історії дипломатії кроку: Австро-Угорщина ліквідувала український примірник Таємного протоколу від 8 лютого 1918 р., аби у такий спосіб убезпечити себе від можливих претензій Української Держави.

ми зв'язками. Незважаючи на пізніше “розрекламований” Договір про дружбу та братерство між Анкарським урядом та УРСР, він ніколи по своєму значенню не дорівнюватиме Брест-Литовському договору» [46, s. 395].

Хоча вірчу грамоту османського посла в Україні Ахмеда Мухтар-бея було підписано 30 серпня 1918 р., повідомлення про приїзд турецьких дипломатичних представників МЗС Української Держави отримало ще 6 серпня і негайно віддало відповідні розпорядження щодо надання для для посольства Туреччини належного приміщення «в кращім кварталі в центрі міста» [39, арк. 2]. Одним з перших мав приїхати генеральний консул Ахмед Ферід-бей [1, с. 3]. Османські дипломати (посол Ахмед Мухтар-бей, старший секретар посольства Сервер Джемал-бей та секретар Алі Мухтар-бей [39, арк. 27–30]) прибули до Києва 8 вересня 1918 р. [27; 39, арк. 22], що широко висвітлювалося столичною пресою.

Турецький посол Ахмед Мухтар-бей Моллаогли прибув до Києва під час перебування гетьмана України з офіційним візитом у Німеччині, тож вірчі грамоти він вручив представникам уряду Української Держави, а саме прем'єр-міністрові Ф. Лизогубу у присутності військового міністра та міністра юстиції. Коли ж 17 вересня 1918 р. П. Скоропадський повернувся з Берліна до Києва, він висловив готовність невдовзі прийняти у своєму палаці османську делегацію. У другій половині вересня 1918 р. на урочистому прийомі у гетьмана побував і дипломатичний представник Османської імперії. Посла Туреччини, що був вбраний в офіційну уніформу, привезли до гетьманського палацу на одному з трьох автомобілів, виділених Україною турецькому посольству. У машині його супроводжували заступник міністра закордонних справ Української Держави О. Палтов і відповідальний за османську делегацію з української сторони В. Любинський. В інших двох авто прибули співробітники посольства Туреччини та представники МЗС України.

По прибутті до палацу гетьмана, дипломатів зустріли представники П. Скоропадського й запросили пройти до обідньої зали (загалом близько 30 високих державних урядовців і старшин Власного Штабу гетьмана). Перед тим як запросити делегацію до обіду, гетьман провів з турецьким послом особисту розмову, під час якої, як відзначав сам Мухтар-бей, виявив до представників султана увагу і повагу, а також «особливо попросив передати його слова падишахові».

Ось як у своїй шифрованій телеграмі до Істамбулу змальовував прийом делегації посольства Високої Порти (Османської імперії) П. Скоропадським сам посол Туреччини в Українській Державі: «Його Високоповажність Гетьман прийняв мене учора у своєму палаці. Цей візит відбувся з особливою церемоніальністю. Також на заході були присутні і дипломати. Після цього Його Високоповажність Гетьман дав обід на честь османської делегації. Були присутні дружина Його Високоповажності Гетьмана та Виконуючий обов'язки Мі-

ністра закордонних справ. Під час обіду Гетьман підвівся та підняв келих за здоров'я Його Світлості Падишаха, тричі вигукнувши “Хай живе Падишах”. Всі, хто був присутній на обіді долучилися до тосту» [29, с. 228].

Згодом Мухтар-бей додав, що «обідній стіл був оздоблений червоними та білими квітами у формі півмісяця та зірки. Протягом обіду постійно грав оркестр. Під час урочистості Гетьман підвівся, привітав прибулих та підняв келиха за здоров'я Султана. Він тричі вигукнув “Слава” за продовження Султанату. Під кінець обіду він знову встав з-за столу та підняв келиха за успіх нашого посольства. За традицією ми зробили жест у відповідь. Після обіду ми сфотографувалися у саду разом із Гетьманом. Відрядження османської місії в Україну урядові та національні кола зустріли з великою радістю» [29, с. 229].

За словами міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка, Туреччина на той час була не лише стратегічним політичним союзником України, а й потенційно важливим економічним партнером для Києва у причорноморському регіоні [17, с. 264]. У вересні 1918 р. у турецьке генеральне консульство у Києві (в готелі «Франсуа» на вул. Жилианській, 23 [39, арк. 12]) надійшов лист від директора департаменту зовнішньої торгівлі Міністерства торгу і промисловості Ф. Короліва з пропозиціями щодо товарообміну між Україною й Туреччиною. Особисті перемовини щодо цієї сфери міждержавного співробітництва розпочав член ради при Міністерстві торгу і промисловості С. Тимошенко, міністерський департамент зовнішньої торгівлі запропонував туркам в обмін на їхній бензин, пальне, нафту, машинні жири з Батумі й оливу постачати хліб, пшеницю, ячмінь, цукор і метал (розрахунок пропонувалося здійснювати на еквівалентній основі продуктами). Крім того, український уряд зобов'язувався домовитися з Німеччиною та Австро-Угорщиною про те, що надаватиме ще й цукор поза тими об'ємами, які Туреччина мала отримати на підставі спільного договору [35, арк. 136]. Проте в належних обсягах налагодити очікуваний товарообмін на той час так і не вдалося [45, s. 203].

В рамках нового Економічного договору між Центральними державами та Україною 10 вересня 1918 р. було заключено й Угоду про мито, яка являла собою додаток № 10 до договору і була підписана у Києві вісімкою представників від усіх сторін, серед яких, зокрема, були такі відомі на той час особи як Відфельдт, Гоффінгер, Шіллер, Дюре, Матусевич, Дарочі та інші [42, арк. 3, 50–51]. Сторони домовилися на тому, що від 1 червня 1918 року Центральні держави мали сплачувати лише договірні мита й оплати, а саме: «1) В зносинах між Німеччиною і Україною служать за підставу постанови торгового і мореплавного до-

говору від 10 Лютого /29 Січня/ 1894 р. включно до доданої до него частини кінцевого протоколу від 9 Лютого 1897 р. в зміненому додатковим договором і протоколом від 28 Липня /15 Липня/ 1904 р. виді, а також мировий договір від 9 Лютого 1918 р. заключений між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одного, а Українською Народною Республікою з другого боку. 2) В зносинах між Австро-Угорщиною і Україною служуть за підставу постанови торгового і мореплавного договору від 15 Лютого 1906 р., а також мирового договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одної, а Українською Народною Республікою з другої сторони. 3) В зносинах між Болгарією і Туреччиною з одної, а Україною з другої сторони служуть за підставу постанови мирового договору від 9 Лютого 1918 р. про права найбільше приязної нації, заключеного між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одного, а Українською Народною Республікою з другого боку» [34, арк. 306–307; 42, арк. 50–50 зв.].

Ставки сплат, що були вищими за нововизначені Угодою про мито і які сплачували Центральні держави до 1 червня 1918 р. (згідно § 2 угоди), відповідно поверненню не належали. За товари ж, які були ввезені до України до 1 червня 1918 р. і за які ще не було сплачено мито, слід було оплатити вищі ставки, згідно з постановами російських законів від 15 лютого та 18 березня 1915 року. Країни-учасники угоди зобов'язалися (§ 3) негайно приступити до спільних переговорів, щоби в інтересі товарообміну між усіма державами впровадити спрощення і полегшення українських митних формальностей. На цей аспект угоди¹ (а саме на її § 2) Обіжником «Про пристосування пільгового тарифу до товарів, які привозяться з Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини» за № 6241 від 24 вересня 1918 р., особливо звертав увагу митних установ директор Департаменту митних зборів Міністерства фінансів П. Андрєв, наголошуючи, що «1) виплачені Центральними Державами після 1 червня ц. р. більш високі, в порівнянні з встановленими згодою, ставки не підлягають зверненню і 2) за товари ввезені до 1 червня ц. р., повинні бути виплачені ставки, згідно з законом 15 лютого і 18 березня 1915 року і, по скільки це не мало ще місця, ця виплата повинна бути зроблена додатково» [15].

У той період на дипломатичному рівні між Україною та Османською імперією підіймалися такі питання, як: вирішення проблем безпеки у Чорному морі, визнання вселенським патріархом автокефалії Української православної церкви, розвиток взаємовигідних політичних та економічних відносин, репатріація інтернованих та військовополонених, матеріальні компенсації та взаємні пільги тощо. Утім, українсько-турецькі взаємини так і не набули своїх потенційних обширів та можливостей

¹ Митна спілка (союз) – угода двох або кількох держав про усунення митних кордонів й утворення території з єдиним митним тарифом. Товари кожної держави, що входить до митного союзу, ввозяться на території інших членів митного союзу безпошлинно.

через поразку Османської імперії у Першій світовій війні та падіння 14 грудня 1918 р. Української Держави у формі гетьманату, а вже вранці в неділю 12 січня 1919 р. посольство Туреччини у Києві у повному складі разом з родинами вирушило потягом з української столиці до Одеси, а звідти – морем до Істамбула.

Нова українська республіканська влада в особі Директорії та уряду УНР, що змінила владу гетьманську, у січні 1919 р. призначила до Туреччини нового посла, яким став Олександр Лотоцький. Дипломати УНР прибули до Істамбула 23 квітня 1919 р. й одразу стикнулася з істотними труднощами, що були зумовлені не лише стриманим ставленням до них турецької влади, а й з боку представників країн-переможців – Антанти. Ось як згадував про початки роботи посольства УНР в Туреччині сам О. Лотоцький: «Негативна постава союзної військової влади, невільне положення турецького правительства під союзною окупацією, деструктивна чинність б. українського посла – все це утворювало обставини дуже несприятливі для діяльності і в першу чергу для самого існування української дипломатичної репрезентації» [24, с. 38]. Тим не менш, українському посольству вдалося домогтися свого визнання де-факто турецькою владою (по поваленню гетьманату, посол М. Суковкін оголосив про закриття в Істамбулі посольства Української Держави), адже О. Лотоцький цілком обґрунтовано вважав, що «Туреччина така ж натуральна союзниця України на півдні, як Польща – на заході» [23, арк. 15–24].

Потрапило українське посольство і в скандал (з низки інших) щодо неправомірного отримання коштів [8, с. 59–89]. Йдеться, зокрема, як видно з доповіді головному отаманові військ УНР С. Петлюрі від 19 грудня 1919 р. ревізора військових місій за кордоном О. Жуковського, про видачу турецькому посольству УНР (наказ МЗС ч. 68 від 30 червня) на невійськові потреби 1 млн австрійських крон з 50 млн крон військового фонду [36, арк. 2–2 зв.]. Своєю чергою О. Лотоцький 1 лютого 1920 р. подав до імперського Міністерства закордонних справ ноту, в якій ініціював створення у Трабзоні, Смирні та Єрусалимі тимчасових українських консульств з огляду на перебування великої кількості українців серед російського населення у цих турецьких землях.

Водночас, у 1919 р. були зроблені і перші кроки до об'єднання держав басейну Чорного моря, коли представники України, Білорусі, Дону та Кубані підписали загальний, а також політико-економічний меморандум. Дипломати ж УНР активно розробляли концепцію окремого Чорноморського союзу, до якого запрошувалися також Азербайджан, Вірменія, Грузія, Кубань, Румунія та Туреччина. Ця військово-політична та торговельно-промислова спілка рівноправних держав мала за мету

не лише економічну співпрацю у всіх сферах, а й зміцнення державного суверенітету кожної з країн. Серед важливих завдань перед українським представництвом в Туреччині залишалося й досягнення визнання автокефалії Української православної церкви [30]. Проте довести усі ці та інші задуми і завдання до логічного завершення О. Лотоцькому не вдалося. 25 березня 1920 р. на вимогу уряду Директорії він був відкликаний з Істамбула.

Від 11 травня 1920 р. керувати посольством УНР в якості надзвичайного посла і повноважного міністра було призначено князя Яна Токаржевського-Карашевича, що перебував на цій посаді до 21 грудня 1921 р. [21, с. 184–190]. У 1921 р. міністр закордонних справ уряду УНР в екзилі А. Ніковський наголошував: «Справу Причорноморського союзу... треба вивчити турецькому уряду та майбутнім учасникам її як справу незалежності і звільнення з-під усяких протекторатів держав при Чорному морі. Україна для Туреччини, Грузії, Румунії, Вірменії грає тут головну роль без жодних з її боку заборончих тенденцій». Здавалося б, справи УНР у Туреччині почали пошвидко покращуватися: «Ми регулярно бували на прийомах у міністра Закордонних Справ та Великого Везира, – писав Я. Токаржевський-Карашевич, – і багато разів зустрічалися поза урядовими побаченнями» [31, с. 27]. Але усе це видалося ілюзією. 16 березня 1921 р. у Москві між урядом Туреччини та урядом РСФРР було підписано договір про «дружбу і братерство», а вже взимку до Істамбулу прибула спеціальна торговельна місія від більшовицького уряду. Українсько-османські ж двосторонні відносини тривали недовго з огляду на поразку Центральних держав у Великій війні, що призвело до окупації Туреччини військами Антанти.

Україна у цей час зазнала окупації з боку більшовицької Росії. Водночас, незважаючи на умови окупації, посольство УНР функціонувало до 1922 року. Останнім послом екзильного уряду УНР від 1929 р. по 1935 р. був Володимир Мурський, який того ж року помер в Істамбулі. Зауважу принагідно, що нині деякі дослідники пов'язують його смерть з низкою загадкових смертей діячів УНР в Істамбулі, які, можливо, були отруєні агентами ДПУ.

Між тим, у другій половині 1920-х років 45% усього обігу зовнішньої торгівлі УСРР припадало на Туреччину. УНР остаточно втрачає суб'єктність і навіть номінальну присутність в турецькій дипломатичній орбіті, натомість вага і значення УСРР в ній посідала чим далі потужніші позиції, проте

це вже була не українська державність, а маріонеткове територіальне утворення російсько-більшовицького СРСР.

У новітню добу Турецька Республіка визнала незалежність України вже 16 грудня 1991 р., тобто через шістнадцять днів після проведення референдуму в Україні і виборів президента держави. 3 лютого 1992 р. було підписано Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Туреччиною, коли до Києва прибула перша офіційна делегація Турецької Республіки на чолі з міністром закордонних справ Хітметом Чітіном. Під час цього візиту було вирішено питання про відкриття у Києві посольства Турецької Республіки, яке офіційно відчинило свої двері вже 3 квітня того ж року. Українське ж посольство в Анкарі розпочало роботу невдовзі – 3 січня 1993 р. і нині окрім нього на теренах Туреччини діють також генеральне консульство України в Істамбулі та консульство України в Анталії.

Список використаних джерел

1. Відродження. – 1918. – 31 (18) липня. – Ч. 100.
2. Вістник СВУ. – 1915. – Ч. 9–10.
3. Вістник СВУ. – 1915. – Ч. 15–16.
4. Гай-Нижник П. Міровий договір УНР з Центральними державами у Бересті: політичні аспекти переговорного процесу (грудень 1917 р. – листопад 1918 р.) // Українознавство. – 2019. – № 3.
5. Гай-Нижник П. Олександр Севрюк – соціаліст-революціонер і дипломат-аматор, політичний авантюрист й агент чужоземних спецслужб // Гілея. – 2019. – Вип. 140 (№ 1). – Ч. 3. Політичні науки.
6. Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019.
7. Гай-Нижник П. Перша світова війна: державні витрати й фінансові наслідки для світової валютної системи // Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки. – К.: Видавничий дім «Кондор», 2018.
8. Гай-Нижник П. Прояви корупції у закордонних інституціях і представництвах УНР у 1919–1920 рр. як чинник загрози національній безпеці України // Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України на варті національних інтересів: Збірник статей і матеріалів. – К.: ТОВ «Видавництво «Прометей», 2019. – Серія «Світові традиції державного управління». – Вип. VIII. – 2019.
9. Гай-Нижник П. Україна: фінанси і політика (1917–1922 рр.). – К.: Крок, 2020.
10. Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). – К.: Дуліби, 2016.
11. Гай-Нижник П. П. Українсько-німецькі фінансові та торговельно-економічні взаємини (1918 р.) // Гілея. – 2019. – Вип. 141 (№ 2). – Ч. 1. Історичні науки.
12. Гай-Нижник П. 1918-й: два перевороти. – К.: Видавель Марко Мельник, 2019.
13. Головченко В. І. Суковкін Михайло Акімфійович // Українська дипломатична енциклопедія. – Т. 2. – К.: Знання України, 2004.
14. Гольденвейзер А. А. Изъ Киевскихъ воспоминаній (1917–1921 гг.) // Архив русской революции. – Т. 6. – М.: Терра; Политиздат, 1991.
15. Державний вістник. – 1918. – 31 жовтня.
16. Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників. – Т. 2. – К.: Український письменник, 2008.
17. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.). – К., 2007.

18. Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): Документи і матеріали. – К., 2010.
19. Киевская мысль. – 1918. – 27 (11) августа. – № 147.
20. Коваль В. В. Брест-Литовська конференція 1918 р.: діяльність делегації УНР по укладенню мирного договору з державами Четверного союзу: Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.02. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2002.
21. Курас Г. Дипломат, історик, патріот (Іван Токаржевський-Карашевич) // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. – 2007. – Вип. 9.
22. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. – Львів, 1929.
23. Лотоцький О. В Царгороді. – Варшава: Праці Українського наукового інституту, 1939. – Т. 40.
24. Лотоцький О. Сторінки минулого. – Ч. 4: В Царгороді. – Баунд-Брук, 1966.
25. Матяш І. Архівна складова джерельної бази дослідження українсько-турецьких відносин доби української революції 1917–1921 рр. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2019. – Вип. 28.
26. Мащенко Д. «Тепер над нашим Посольством вже віється жовто-блакитний прапор» // Народная Армия. – 2009 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.gur.gov.ua/ru/content/litopys.html>.
27. Нова Рада. – 1918. – 14 (1) вересня. – № 164.
28. Сергійчук Б. Відродження українсько-турецьких відносин на початку ХХ ст. // Зовнішні справи. – 2013. – № 8.
29. Сергійчук Б. В. Документи з Османського архіву про відносини Української Держави й Туреччини в 1918 році. Національна та історична пам'ять: 36. наук. праць. – Вип. 7. Спецвипуск: «Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження)». – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013.
30. Сергійчук Б. Уряд УНР і Вселенський престол: з історії відносин // Людина і світ. – 1997. – № 2.
31. Токаржевський-Карашевич І. Царгородські спомини (1919–1921 рр.) // Визвольний шлях. – 1952. – Ч. 7.
32. Українсько-Турецький Додатковий Договір до мирного договору, заключеного 9 лютого 1918 року в Берестю-Литовським між Українською Народною Республікою, з одної сторони, і Туреччиною, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Болгарією, з другої сторони. – Мирний договір між Українською Народною Республікою, з одної, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, з другої сторони. – К.: друкарня Р. К. Лубківського, 1918.
33. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7.
34. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32.
35. ЦДАВО України. – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр. 3.
36. ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 5. – Спр. 8.
37. ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 50.
38. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 111.
39. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 114.
40. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 135.
41. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 287.
42. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 2. – Спр. 17.
43. ЦДАВО України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 14.
44. Kabinet des Ministers. Privatschreiben des Grafen Hoyos an Oberst von Hranilovich. Wien, am 14. November 1914. // HHSt. A.P.A. 902 Kr. 8 b. Konzert
45. Kirmli H. The Activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the First World War. The British Academy. Middle Eastern Studies. – Vol. 34. – Num. 4. October 1998. Special Issue. Turkey before and after Atatürk. Internal and External Affairs. Edited by Sylvia Kedourie.
46. Kurat A. Türkiye ve Rusya. XVIII. yüzyıl sonundan Kurtulus Savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri (1798–1919). – Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya yayımları: 1980.
47. Provisorischer Bericht. Wien, den 16. Desember 1914. // HHSt. A.P.A. 903 Kr. 8 b. Ausfertigung
48. Privatschreiben des Grafen Hoyos an den Oberst Hranilovich, Armeeeoberkommando. Wien, am 8. November 1914. Streng geheim. // HHSt. A.P.A. 902 Kr. 8 b. Konzept
49. Skoropys-Joltuchovskij A. Ezwgungen bezüglich der Konstantinopel der Aktion und der Verlegung des Sitzes des Præsidiiums des Bundes nach Konstantinopel. Wien, 20. Dezember 1914. // HHSt. A.P.A. 903 Kr. 8b. Ausfertigung.
50. Streng geheim. Chiffre. – Telegramm des K.u.K. Ministeriums des Außern an Markgraf Pallavicini in Konstantinopel, Nr. 744. Wien, 13. November 1914. // HHSt. A.P.A. 902 Liasse Kr. 8 b.
51. Telegramm in Ziffern an Markgraf Pallavicini in Konstantinopel, nr. 602. – Wien, am. 9. Oktober 1914. // HHSt. P.A. 902 Kr. 8b. Konzept.

References

1. Vidrozhennia. – 1918. – 31 (18) lyupnia. – Ch. 100.
2. Vistnyk SVU. – 1915. – Ch. 9–10.
3. Vistnyk SVU. – 1915. – Ch. 15–16.
4. Hai-Nyzhnyk P. Myrovyy dohovir UNR z Tsentralnymy derzhavamy u Beresti: politychni aspekty perehovornoho protsesu (hruden 1917 r. – lystopad 1918 r.) // Ukrainoznavstvo. – 2019. – № 3.
5. Hai-Nyzhnyk P. Oleksandr Sevriuk – sotsialist-revoliutsioner i dyplommat-amator, politychni avantiuryst y ahent chuzhozemnykh spetssluzhb // Hileia. – 2019. – Vyp. 140 (№ 1). – Ch. 3. Politychni nauky.
6. Hai-Nyzhnyk P. Pavlo Skoropadskyy i Vlasnyi Shtab hetmana vsiiei Ukrainy: borotba za vladu i derzhavnist. – K.: Krok, 2019.
7. Hai-Nyzhnyk P. Persha svitova viina: derzhavni vytryty y finansovi naslidky dlia svitovoi valiutnoi systemy // Velyka viina 1914–1918: vytyky, kharakter, naslidky. – K.: Vydavnychiy dim «Kondor», 2018.
8. Hai-Nyzhnyk P. Proivay koruptsii u zakordonnykh instytutsiakh i predstavnytstvakh UNR u 1919–1920 rr. yak chynnnyk zahrozy natsionalnii bezpetsi Ukrainy // Holovne upravlinnia po borotbi z koruptsiieiu ta orhanizovanoiu zlochynnistiю Sluzhby bezpeky Ukrainy na varti natsionalnykh interesiv: Zbirnyk statei i materialiv. – K.: TOV «Vydavnytstvo «Prometei», 2019. – Seriia «Svitovi tradytsii derzhavnoho upravlinnia». – Vyp. VIII. – 2019.
9. Hai-Nyzhnyk P. Ukraina: finansy i polityka (1917–1922 rr.). – K.: Krok, 2020.
10. Hai-Nyzhnyk P. P. Ukrainka dyplomatiia y mizhnarodna finansova polityka uriadiv Tsentralnoi Rady, Ukrainkoï Derzhavy (Hetmanatu) ta Dyrektorii UNR (1917–1922 rr.). – K.: Duliby, 2016.
11. Hai-Nyzhnyk P. P. Ukrainsko-nimetski finansovi ta torhovelno-ekonomichni vzaiemyny (1918 r.) // Hileia. – 2019. – Vyp. 141 (№ 2). – Ch. 1. Istorychni nauky.
12. Hai-Nyzhnyk P. 1918-y: dva perevoroty. – K.: Vydavets Marko Melnyk, 2019.
13. Holovchenko V. I. Sukovkin Mykhailo Akinfiiovych // Ukrainka dyplomatychna entsyklopediia. – T. 2. – K.: Znannia Ukrainy, 2004.
14. Holdenveizer A. A. Yzъ Kievskyykhъ vospomynanii (1917–1921 hh.) // Arkhyv russkoï revoliutsyy. – T. 6. – M.: Terra: Polytyzdat, 1991.
15. Derzhavnyi vistnyk. – 1918. – 31 zhovtnia.
16. Dyplomatiia UNR ta Ukrainkoï Derzhavy v dokumentakh i spohadakh suchasnykiv. – T. 2. – K.: Ukrainskyi pysmennyk, 2008.
17. Doroshenko D. Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914–1920 rr.). – K., 2007.
18. Istoriiia ukrainkoï dyplomatiï: pershi kroky na mizhnarodnii areni (1917–1924 rr.): Dokumenty i materialy. – K., 2010.
19. Kyevskaia mysl. – 1918. – 27 (11) avhusta. – № 147.
20. Koval V. V. Brest-Lytovska konferentsiia 1918 r.: diialnist delehatsii UNR po ukladenniu myrnogo dohovoru z derzhavamy Chetvernogo soiuzu: Avtoferat dys. na

zdobuttia nauk. stup. kand. ist. nauk: 07.00.02. – K.: Instytut ukrainskoi arkheohrafiї ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 2002.

21. Kuras H. Dyploamat, istoryk, patriot (Ivan Tokarzhevskiy-Karashevych) // Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Istorychni nauky. – 2007. – Vyp. 9.

22. Levytskyi K. Istoriiia vyzvolnykh zmahan halytskykh ukraintsiv z chasu svitovoi viiny 1914–1918. – Lviv, 1929.

23. Lototskyi O. V Tsarhorodi. – Varshava: Pratsi Ukrainkoho naukovoho instytutu, 1939. – T. 40.

24. Lototskyi O. Storinky mynuloho. – Ch. 4: V Tsarhorodi. – Baund-Bruk, 1966.

25. Matiash I. Arkhivna skladova dzherelnoi bazy doslidzhennia ukrainsko-turetskykh vidnosyn doby ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. // Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky. – 2019. – Vyp. 28.

26. Mashchenko D. «Teper nad nashym Posolstvom vzhe viietsia zhovto-blakytnyi prapor» // Narodnaia Armia. – 2009 [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: <http://www.gur.gov.ua/ru/content/litopys.html>.

27. Nova Rada. – 1918. – 14 (1) veresnia. – № 164.

28. Serhiichuk B. Vidrozhennia ukrainsko-turetskykh vidnosyn na pochatku KhKh st. // Zovnishni spravy. – 2013. – № 8.

29. Serhiichuk B. V. Dokumenty z Osmanskoho arkhivu pro vidnosyny Ukrainkoi Derzhavy y Turechchyny v 1918 rotsi. Natsionalna ta istorychna pamiat: Zb. nauk. prats. – Vyp. 7. Spetsvypusk: «Pavlo Skoropadskiy – ostannii hetman Ukrainy (do 140-richchia vid dnia narodzhennia)». – K.: DP «NVTs «Priorityty», 2013.

30. Serhiichuk B. Uriad UNR i Vselenskyi prestol: z istorii vidnosyn // Liudyna i svit. – 1997. – № 2.

31. Tokarzhevskiy-Karashevych I. Tsarhorodski spomyny (1919–1921 rr.) // Vyzvolnyi shliakh. – 1952. – Ch. 7.

32. Ukrainko-Turetskyi Dodatkovyi Dohovir do myrovoho dohovoru, zakliuchenooho 9 liutoho 1918 roku v Berestiu-Lytovskim mizh Ukrainkoiu Narodnoiu Respublikoiu, z odnoi storony, i Turechchynoiu, Nimechchynoiu, Avstro-Uhorshchynoiu i Bolhariieiu, z druhoi storony. – Myrovyi dohovir mizh Ukrainkoiu Narodnoiu Respublikoiu, z odnoi, i Nimechchynoiu, Avstro-Uhorshchynoiu, Bolhariieiu i Turechchynoiu, z druhoi storony. – K.: drukarnia R. K. Lubkivskoho, 1918.

33. TsDAVO Ukrainy. – F. 1064. – Op. 1. – Spr. 7.

34. TsDAVO Ukrainy. – F. 1064. – Op. 1. – Spr. 32.

35. TsDAVO Ukrainy. – F. 1118. – Op. 1. – Spr. 3.

36. TsDAVO Ukrainy. – F. 1429. – Op. 5. – Spr. 8.

37. TsDAVO Ukrainy. – F. 2592. – Op. 1. – Spr. 50.

38. TsDAVO Ukrainy. – F. 3766. – Op. 1. – Spr. 111.

39. TsDAVO Ukrainy. – F. 3766. – Op. 1. – Spr. 114.

40. TsDAVO Ukrainy. – F. 3766. – Op. 1. – Spr. 135.

41. TsDAVO Ukrainy. – F. 3766. – Op. 1. – Spr. 287.

42. TsDAVO Ukrainy. – F. 3766. – Op. 2. – Spr. 17.

43. TsDAVO Ukrainy. – F. 4405. – Op. 1. – Spr. 14.

44. Kabinett des Ministers. Privatschreiben des Grafen Hoyos an Oberst von Hranilovich. Wien, am 14. November 1914. // HHSt. A.P.A. 902 Kr. 8 b. Konzert

45. Kirimli H. The Activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the First World War. The British Academy. Middle Eastern Studies. – Vol. 34. – Num. 4. October 1998. Special Issue. Turkey before and after Atatürk. Internal and External Affairs. Edited by Sylvia Kedourie.

46. Kurat A. Türkiye ve Rusya. XVIII. yüzyıl sonundan Kurtulus Savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri (1798–1919). – Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya yayımları: 1980.

47. Provisorischer Bericht. Wien, den 16. Desember 1914. // HHSt. A.P.A. 903 Kr. 8 b. Ausfertigung

48. Privatschreiben des Grafen Hoyos an den Oberst Hranilovich, Armeoberkommando. Wien, am 8. November 1914. Streng geheim. // HHSt. A.P.A. 902 Kr. 8 b. Konzept

49. Skoropys-Joltuchovskij Al. Ezwdgungen bezuglich der Konstantinopel der Aktion und der Verlegung des Sitzes

des Präsidioms des Bundes nach Konstantinopel. Wien, 20. Dezember 1914. // HHSt. A.P.A. 903 Kr. 8b. Ausfertigung.

50. Streng geheim. Chiffre. – Telegramm des K.u.K. Ministeriums des Aulærn an Markgraf Pallavicini in Konstantinopel, Nr. 744. Wien, 13. November 1914. // HHSt. A.P.A. 902 Liasse Kr. 8 b.

51. Telegramm in Ziffern an Markgraf Pallavicini in Konstantinopel, nr. 602. – Wien, am 9. Oktober 1914. // HHSt. P.A. 902 Kr. 8b. Konzept.